

посредством обеспечения прогрессирующей систематизации элементов макросистемы, которыми являются функциональные подсистемы – сферы и отрасли экономики, обеспечивающие подсистемы – системообразующие виды государственной политики и системы целевых ориентиров, представленных национальными программами развития.

1. Говорова Н. Экономическая политика: стратегия и тактика // Проблемы теории и практики управления. - 2006. - № 4. - С. 25-26.

2. Клаус В. Спор о девяностых годах. Заметки о проблемах посткоммунистической трансформации // Мир Перемен. – 2005. - № 1. – С. 91-99

3. Сухарев О.С. Институциональная теория и экономическая политика: к новой теории передаточного механизма в макроэкономике. – М.: Экономика, 2007. – Кн. 2. – 805 с.

Мақалада ұлттық экономикадағы бәсекеге қабілеттілікті арттырудың экономикалық саясатын жүзеге асырудың тиімді әдістері қарастырылған, шаруашылықтың ұлттық жүйесін негізгі көтеру бағыттары анықталған.

In article principles of effective realization of economic policy of increase of competitiveness of national economy are considered, the basic directions of increase of stability of national system of managing are defined.

Г.Е. Жумина

КӨЛІК ҚҰРАЛДАРЫ ИЕЛЕРІНІҢ АЗАМАТТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖАУАПКЕРШІЛІГІН МІНДЕТТІ САҚТАНДЫРУДЫҢ НЕГІЗГІ ҰҒЫМДАРЫ МЕН ЭЛЕМЕНТТЕРІ

Азаматтық-құқықтық жауапкершілікті сақтандыруды көптеген авторлар залал келтірудегі міндеттемелермен байланысты құқықтық қатынас деп қарастырады.

Азаматтық-құқықтық жауапкершілікті сақтандыру міндеттемелерінің ерекшеліктерін жете түсінуді құқықтық қатынастарды зерттеу арқылы қарастырамыз.

Құқықтық теорияда құқықтық қатынастарды құқық нормаларымен реттелген қоғамдық қатынастардың жиынтығы деп атайды. Реттеуші норманың құқықтың қай саласына жататындығына байланысты құқықтық қатынастың мына топтары бөлінеді: азаматтық, еңбектік, отбасылық, т.с.с. Сақтандырудың құқықтық қатынастары және жауапкершілікті сақтандырудың қатынастары азаматтық, мүліктік және міндеттемелік құқықтық қатынастардан тұрады.

Құқықтық қатынастар дәстүрлі 3 элементтен тұрады: субъект, объект және құқықтық қатынастың мазмұны - жақтардың құқықтары мен міндеттері. Осыған байланысты зерттеудің негізгі субъектілерін талдауға тоқталайық.

Қарастырып отырған сақтандырудың құқықтық қатынасының негізгі қатысушылары болып сақтанушы, сақтандырушы және үшінші тұлға (пайда табушы - сақтандыру төлемін алушы) табылады.

Сақтанушыны «Көлік құралдары иелерінің азаматтық-құқықтық жауапкершілігін міндетті сақтандыру туралы» ҚР Заңы сақтандырушымен шарт жасаушы тұлға сақтандырылған болып есептеледі" деп анықтайды (1).

ҚР Заңының 1-бабын талдау, сақтанушы ретінде көлік құралдары иелері өзінің есебінен азаматтық-құқықтық жауапкершілігінің тәуекелін сақтандыруға міндетті тұлға болатындығын көрсетті. Олардың жауапкершілігі көлік құралдарын пайдалануда басқа тұлғаның өміріне, денсаулығына немесе мүлігіне залал келтіргенде пайда болады.

Жоғары қауіп көзі (оларға көлік құралдары міндетті түрде жатады) иесі болып кімдерді санауға болатынын анықтаймыз.

– міндетті сақтандыруға жеңіл, жүк автомобильдері, автобус, микроавтобустар және солардың базасында жасалған көлік құралдары, мотокөлік және олардың тіркемесі, ішкі істер бөлімдерінің жол полициясы бөлімшелерінде тіркелген немесе Қазақстан Республикасы аумағына уақытша кіргізілген, сондай-ақ трамвай, троллейбус иелерінің азаматтық-құқықтық жауапкершілігі жатады.

– Көлік құралдары иелерінің азаматтық-құқықтық жауапкершілігін, оның пайдалануындағы көлік құралдарының әр бірлігі сақтандырылады.

– Көлік құралын өзінің еңбек немесе қызмет бабы бойынша басқарғанда, оның ішінде көлік құралы иесімен келісім негізінде немесе жазбаша келісімсіз көлік құралы иесінің қатысуымен басқарған тұлғаның азаматтық-құқықтық жауапкершілігі міндетті сақтандыруға жатпайды.

Осы айтылғандарды негізге ала отырып, көлік құралы иелерінің азаматтық-құқықтық жауапкершілігін міндетті сақтандыру шарты бойынша сақтанушы болып тек көлік құралының иесі танылады. Ол сақтандырушымен міндетті сақтандыру шартын жасап, сақтандыру сыйақысын төлеуге міндетті.

Бұдан басқа, өзінің азаматтық жауапкершілігін сақтандырған көлік құралдарының иелері, ерікті формада қосымша сақтандыру жасауына болады: міндетті сақтандыру бойынша сақтандыру төлемдерін заң шеккендердің өміріне, денсаулығына немесе мүлігіне келтірілген залалдарды толық өтеуге жетпейтін жағдайда және де міндетті сақтандыру қатеріне жатпайтын жағдайда пайда болатын жауапкершілік жағдайында.

Осы заңға сәйкес бір көлік құралының бір мезгілде бірнеше иелері болуы мүмкін. Мұндай жағдай меншік иесі автомобильді тұлғаға негізгі сенімхат арқылы берсе, ал ол басқару құқығына отбасы мүшелеріне сенімхат берген жағдайда. Бұл жерде мынадай мәселе туындайды: көлік құралының бірнеше иелерінің қайсысы сақтанушы болуы керек? Бұл жөнінен заңда ешқандай шешім қарастырылмаған. Мұндай жағдайда иелерінің кез келгені сақтанушы бола алады, оны олар өз келісімдерімен шеше алады.

Одан да күрделі мәселе болып табылатын мәселе: бірнеше көлік құралдарының иесі, барлығын өзі басқарған жағдайда міндетті сақтандырудың неше шартын жасау керектігі.

Қазіргі кезде сақтандыру ісінің мамандарының арасында, меншік иесі бір көлік құралына жеке полис алуы керек деген көзқарас бар. Бірақ бұл көп дау туғызады. Себебі, мұндай жағдайда міндетті сақтандыру өзгеше "жеке меншік салығы" сипатын алады. Азаматтық жауапкершілікті меншігіндегі құралдарының санына көбейту мүмкін емес, көлік иесі әр нақтылы мезгілде бір ғана көлік құралын басқарады.

Сонымен, сақтанушы - сақтандыру қатынасының міндетті қатысушысы. Ол заң күшіне байланысты сақтандырушыға сақтандыру сыйақысын төлеуге міндетті, ал сақтандыру жағдайы пайда болғанда міндетін – сақтандыру өтемдерін жасауды талап етуге құқылы.

Сақтандыру құқықтық қатынастарында ерекше орын алатын сақтандырушы.

"Сақтандыру қызметі туралы" ҚР Заңында сақтандырушы деп өкілетті ұйымның лицензиясына негізделген шартты жасайтын және оны орындалу әрекетін жасайтын заңды тұлғаны айтамыз. Ресми доктринада сақтандырушы ретінде тек заңды тұлға болатындығы көрсетіледі. Бұл қазақстандық заңнамаларға дәстүрлі болып тұр.

Ұлыбританияда сақтандыру бизнесімен жеке тұлғалар да айналыса алады, олар синдикат шеңберінде қабылданған шарттар бойынша міндеттемелерге шектеусіз жауапкершілік алады. Әлемдік тәжірибеде және сақтандыру теориясы бойынша сақтандырушы функциясын кез келген ұйым ала алмайды, тек кәсіби сақтандырушы ғана атқарады.

Әр мемлекеттің сақтандыру рыногындағы сақтандыру қоғамдарын ұйымдастыру тәжірибесі әр түрлі. АҚШ пен Германияда акционерлік қоғамдар басым, Францияда - өзара сақтандыру қоғамдары, Ұлыбританияда сақтандыру корпорацияларымен қатар өзара сақтандыру ассоциялары жұмыс жасайды. Және де Ұлыбританияда серіктестік және жеке кәсіпкерлік формасындағы сақтандыру делдалдары ерекше орын алады. Италия мен Испанияда корпоративтік сақтандыру кеңінен тараған. Германия, Франция, Ұлыбритания, Жапонияда мемлекеттік капиталдың қатысуымен сақтандыру компаниялары қызмет жасайды.

Олардың жұмысы негізінен сыртқы экономикалық сферада ғана шектеледі.

Көлік құралдары иелерінің жауапкершілігін міндетті сақтандыруды жүзеге асырудың ерекшеліктерін қарастырайық:

– сақтандыру ұйымы ретінде тіркелген заңды тұлға, көлік құралдары иелерінің жауапкершілігін міндетті сақтандыруды жүргізу құқығына лицензия алғанға дейін сақтандыру төлемдерін кепілдеу қорына қатысушы болуға міндетті.

– Көлік құралдары иелерінің жауапкершілігін міндетті сақтандыруды жүргізетін сақтандырушы жыл сайын өзінің қаржылық есебін мемлекеттік және орыс тілдерінде, екеуден кем емес Қазақстан Республикасы аумағында мерзімді баспасөз басылымдарында Қазақстан Республикасының Ұлттық банкінің жылдық қаржылық есебін жариялау тәртібі туралы нормативті құқықтық актісін ескертілген көлемі мен мерзімінде жариялауы міндетті.

– шектеуге немесе бәсекелестікті жоюға бағытталған әрекеттер, бір сақтандырушылардың екіншілерінің алдында басымдылық алуына немесе беруге, сақтанушылардың заңды мүдделері мен құқықтарын шектеуге жол берілмейді.

– мемлекеттік ұйымдар, мемлекеттік мекемелер, мемлекеттік кәсіпорындар, сондай-ақ акциялардың бақылау АЕК-ті мемлекетке тиісті акционерлік қоғамдар және солармен сәйкестендірілген заңды тұлғалар Қазақстан Республикасы заңдарына сәйкес сақтандыру қызметтерін алуға міндетті. Сонымен, қарастырып отырған құқықтық қатынаста сақтандырушы арнайы лицензия бар сақтандыру ұйымы болады.

Көлік құралдары иелерінің жауапкершілігін сақтандыру кезінде тікелей қатысушылардан басқа үшінші тұлғалар пайда болады - жапа шегуші және пайда табушы. Үшінші тұлғалар сақтандыру құқықтық қатынастарында міндетті қатысушы болмайды, міндеттемелерге олардың қатысуы шартты емес. Үшінші тұлға міндеттемелерде жақтардың анықтаған орнын алады (2, 67 б).

Біз қарастырған сақтандыру түрінде сақтандырылған тұлға болып көлік иесі табылады, басқа тұлғаның өміріне, денсаулығына немесе мүлігіне залал келтіргеніне азаматтық жауапкершілігі сақтандырылады.

Заңның 1-бабына байланысты пайда табушы - жапа шегуші болып табылады.

Жапа шегуші – көлік құралын пайдалануда өміріне, денсаулығына немесе мүлігіне залал келтірілген кез келген тұлға болып танылады.

Сақтандырудың құқықтық қатынастарының ерекшеліктеріне байланысты мынадай элементтерін бөлеміз: сақтандырудың нысаны және бұйымы, сақтандыру тәуекелі, сақтандыру жағдайы, сақтандыру сыйақысы, сақтандыру сомасы, сақтандыру өлшемі, сақтандыру тарифтері, сақтандыру мүддесі.

Сақтандыру құқығының "жалпы бөлімін" құрайтын ұйымдардың мазмұнын ашу кейінгі материалды түсіндіруді жеңілдететін болғандықтан, оларды ашуды жөн көрдік.

Алдымен, "сақтандыру нысаны", "сақтандыру бұйымы" санаттарын анықтаймыз. Бұл екі ұғым бірыңғай түсінік білдірмейді. Бұл ұғымдардың жақын болғанымен, ерекшеліктері бар, оларды синоним ретінде қарастыруға болмайды.

"Сақтандыру бұйымы" - сақтандырылған затты білдірсе, "сақтандыру нысаны" - "сақтандыру бағытталған зат".

Бұл ұғымдарды осы жағынан қарастырғанда, жауапкершілікті сақтандыруда сақтандыру бұйымы ретінде жауапкершіліктің өзі болып табылады.

Сақтандыру бұйымы, сақтандыру конструкциясын құруда маңызды роль атқарады. Сақтандыру бұйымы негізінде сақтандыру сомасы анықталады, сақтандыру төлемдерінің көлемі есептеледі, осыған қатысты сақтандыру жағдайының сипаттамасы құралып, шығын анықталады. Сақтандыру бұйымы сақтандыру нысаны болатын мүдденің материалдық құралы болып табылады. Яғни жауапкершілікті сақтандыруда сақтанушының мүліктік мүддесінің түйіні осы жауапкершілік болып табылады.

"Сақтандыру нысаны" болып "мүліктік мүдде" категориясы табылады.

«Көлік құралдары иелерінің азаматтақ-құқықтық жауапкершілігін міндетті сақтандыру туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 1-бабында сақтандыру нысаны болып сақтан-

дырылған мүліктік мүдде табылады, яғни сақтандыру жағдайы пайда болғанда сақтандырушының төлемдер жасауға міндетін қамтамасыз ету арқылы сақтанушыны қорғау.

Құқықтық жағынан қарастырсақ- сақтандыру нысаны - сақтандыру бұйымы және сақтандыру сомасымен сақтандырушының өмір сүруіне жағдайларды анықтап сақтандырушы заң немесе шарт бойынша сақтандыру жағдайы пайда болғанда қамсыздандыру міндетін алуы. Бұл жерде сақтандыру нысаны болып запа шегушінің мүліктік мүддесі тұрады.

Сақтандыру жағдайы болып запа шегушіге залал келтіру (яғни, жол-көлік оқиғасы); сақтандыру төлемдерін алуға сақтанушы емес запа шегушінің құқығы бар. Бұл концепция сақтандыру заңдарында, шешімдерінде көрсетіледі. Біздің талдауларымызда, сақтандырудың бұл түрінде мүліктік мүдде сақтандырылады. Сақтандыру нысаны болып көлік иесінің мүліктік мүддесі табылады.

Сақтандырудың бұл түрінің жүргізілуі сақтанушы немесе сақтандырылған тұлға көлік құралы иесінің азаматтық-құқықтық жауапкершілікке тартылған, келтірілген шығындарды өтеуінде. Көлік құралы иесі алдымен келтірілген залалды өтейді, сонан соң сақтандырушыдан сақтандыру төлемдерін алады.

Қазақстанда жауапкершілікті сақтандырудың қабылданған моделі: запа шегушінің сақтандырушыға тікелей өтіну құқығы.

Запа шегушінің мүліктік мүддесі нені білдіретінін анықтайық. Сақтандыруда көлік құралын пайдаланудағы келтірілген залалдың шығынын өтеудегі мүддесін айтады. Запа шегушінің мүліктік мүддесі сақтандыру нысаны болу үшін ол сақтандырылған тұлға болуы керек. Бұл запа шегушіге келтірілген залалды сақтандыру болып саналады. Бұл жерде келтірілген мүліктік залалды өтеу болса, сақтандыру мүліктік сақтандырудың түрі болады, ал өміріне, денсаулығына келтірілген залалды өтеу болса- бұл жеке сақтандырудың түрі болады.

Біздің қарастырып отырған азаматтық- құқықтық жауапкершілікті сақтандыру түрінің залал келтіруден сақтандырудан айырмашылықтары бар.

Көлік құралдары иелерінің азаматтық-құқықтық жауапкершілігін сақтандыруда сақтандырылған тұлға ретінде көлік құралының иесінің өзі болады; сақтандыру нысаны осы иенің мүліктік мүддесі болады, ал азаматтық-құқықтық жауапкершілікке тартылу нәтижесіндегі шығындарды өтеуден түскен сома пайда болып табылады, сақтандыру жағдайы көлік құралдары иесін азаматтық- құқықтық жауапкершілікке тартылу фактісі болып табылады (3, 84 б).

Запа шегушінің залалдарын сақтандыруда сақтандырылған тұлға ретінде запа шегушінің өзі болады, сақтанушы көлік иесі болғанымен (сақтандыру сыйақысын төлеуші); сақтандыру нысаны – көлік иесінің жол көлік оқиғасында келтірілген залалдарын өтеуден запа шегушінің мүліктік мүддесі болып табылады; сақтандыру жағайына- жол көлік оқиғасының нәтижесіндегі залал келтіру фактілері алынады. Бұл жағдайда жеке сақтандыру орын алады.

Көлік құралдары иелерінің азаматтық-құқықтық жауапкершілігін міндетті сақтандыруға арналған ҚР заңдарындағы тиянақсыздық, үнемі жауапкершілікті сақтандырудан жол-көлік оқиғасының нәтижесінде запа шегушіге келтірілген залалдан сақтандыруға өтеді. Сақтандырудың бұл түрінің запа шегушілердің мүддесін қамтитындықтан едәуір көпшілік-әлеуметтік маңызы бар екендігін айта кету керек. Осы сақтандырудың түрі запа шегушіге залалдардың өтелетін кепілдігін арттырады, себебі залал келтірушіге қарағанда сақтандырушының қаржылық мүмкіншілігі жоғары (көлік иесі төлей алмағанын, сақтандырушы төлейді). Сақтандыру төлемдерін алушы запа шегуші болатын тәртіпті орнатуды, залалды өтеуді ыңғайлатады. Сақтандыру төлемдері запа шегушілердің талаптарын қанағаттандыруға кетеді. Әдебиеттерде «жауапкершілікті сақтандыру екі жақты функцияны» орындайды. Бір жағынан ол сақтандырушыны немесе басқа сақтандырылған тұлғаларды, үшінші тұлғаға келтірілген залалды өтеу қажеттілігінен туындаған материалдық шығындардан сақтау, ал екінші жағынан – запа шегушілерге тиісті компенсациясын алуды қамтамасыз ету». Егер бұл сақтандыру бойынша тек көлік құралдары иесінің мүддесін қорғау болса, онда оның жауапкершілігін ерікті сақтандыру жеткілікті болар еді. Алайда бұл сақтандыру міндетті болып тағайындалған, сондықтан мемлекеттік мәжбүрлеу

шарасы ретінде қолданылады. Бұл көптеген көлік иесінің заңды күмәнді қабылдауын туғызады.

1. «Көлік құралдары иелерінің азаматтық-құқықтық жауапкершілігін міндетті сақтандыру туралы» Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 1 шілдеде қабылданған № 446-ІІ Заңы.

2. Плешков А.П. Автотранспортное страхование в СССР. Проблемы и перспективы развития, 1980. – С. 77.

3. Гержа Е.Н., Коноков Д.Г. Обязательное страхование гражданской ответственности владельцев транспортных средств в России и за рубежом // Законодательство и экономика, 1998. – №4. – С.16-22.

В статье рассматриваются основные понятия и элементы обязательного страхования гражданско-правовой ответственности владельцев транспортных средств.

Insurance trade Kazakhstan in last time noticeable progress. Under, how not stange, attention in this trade with side mass media not yet repel all interest and positive tendency, bessend in this trade. Think this, namely important event – making Fund security insurance payment, widening list obligatory kind insurance making. Nation Corporation on insurance exsport – designation more important tendency development insurance trade Kazakhstan Republic.

Д.А. Гали

ОСНОВНЫЕ МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПАРАДИГМЫ ТЕОРИИ РАССЕЛЕНИЯ НАСЕЛЕНИЯ

В Казахстане научная фундаментальная методология и теоретическая школа в теории расселения населения пока находится в стадии осмысления и освоения. Возможны перспективы теоретического и практического обновления парадигм среднего уровня с учетом казахстанского контекста и вклада в теорию и практику задач географии населения и расселения. Учитывая, что расселение населения – явление чрезвычайно сложное и многогранное, в силу практической необходимости ее отдельные положения стали предметом исследования ряда смежных наук. В этой связи терминологию по интерпретации расселения можно встретить при разъяснении исторических, экономико-географических, градостроительных и экономических тенденций. К примеру, в исторических науках под «расселением» понимается процесс постепенного распространения людей по территории, освоение ими пространства в любой форме.

В географии под этим понятием обозначаются людность страны или района, характер размещения населения по территории, измеряемый плотностью населения, формы концентрации населения в различных населенных местах. В градостроительстве данный термин трактуется в ракурсе как «расселения и размещения сети населенных пунктов разной величины (городов, поселков и сел) по отношению к местам производства, линиям транспорта, природной среде и по отношению друг другу, а также размещение населения по территории».

Географ Покшишевский В.В. дает следующее определение: «Расселение – 1) Распределение населения на местности и формы его территориальной организации в виде систем населенных мест (размещение его в городах, поселках, деревнях, на хуторах и т.д.) 2) Ход последовательного занятия населения территории, т.е. ее ход заселения». Указанные термины применяются в двух значениях, если первое указывает на процесс расселения населения по территории, то последний результат указанного процесса.

Расширяя дополнения Покшишевского В.В., исследователь Шувалов Е.Л. отмечает, что «расселение не только процесс заселения местности, но и формы территориальной организации населения, представленных в виде отдельных поселений людей». С этой точки зрения